

УДК 159.9 159.9.07 37.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.10.22>

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ПРИЙОМНОЇ СІМ'Ї

Віра Снякова

*Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України,
вул. Панківська, 2, м. Київ, Україна, 01033
e-mail: vsinyakova@ukr.net*

Метою статті є визначення основних умов успішної соціалізації підлітків у середовищі прийомної сім'ї. У статті проаналізовано поняття «приймона сім'я» та наведено актуальні статистичні дані щодо створення її в сучасному соціально-економічному просторі нашої держави. Розглянуто праці провідних науковців, які вивчали поняття прийомної сім'ї та розглядали її вплив на особистість дитини. Для більш чіткого визначення поняття «приймона сім'я» проведено диференціацію понять «приймона сім'я», «дитячий будинок сімейного типу» та «малий груповий будинок». Визначено особливості прийомної сім'ї як альтернативної форми сімейного влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків. Зазначено комплекс завдань замісного батьківства: створення сприятливих умов, які сприяють формуванню особистості в межах вікової норми; залучення дитини до культурних і духовно-моральних цінностей як основи формування особистості й підготовки її до майбутньої самостійної діяльності; зниження і усунення «стресу нового способу життя»; налагодження спілкування з прийомною дитиною як підстава для всієї корекційно-педагогічної роботи.

Усвідомлюючи значення прийомної сім'ї в соціалізації дитини, автор зазначив проблеми і труднощі, які можуть виникнути в підлітка, коли він потрапляє в нові умови: наявність досвіду та тривалості проживання в біологічній сім'ї; термін перебування в державній установі; вік дитини під час приміщення її в нову сім'ю; вид прийомної сім'ї, в якій знаходиться дитина; наявність біологічних дітей у сім'ї та співвідношення їх з віком прийомної дитини; рівень підготовленості батьків до виконання нової ролі; вибір форм і методів виховання дітей у сім'ї. Отже, факт створення прийомної родини не можна розглядати як однозначно успішний. У процесі виховання виникає безліч труднощів, подолати які можливо за умов оптимізації процесу психолого-педагогічного супроводу цих сімей.

Ключові слова: прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, малий груповий будинок, замісне батьківство, соціалізація, психолого-педагогічний супровід.

Відповідальність за дітей перш за все лежить на їхніх батьках. У випадках, коли дитина втрачає батьківське піклування, важливо створити умови, за яких вона зможе опинитися в атмосфері, що потрібна для її повноцінного розвитку. Дитина, яка перебуває в інтернатних закладах, отримує комплекс освітніх, медичних, соціальних послуг, але спостерігаються значні відхилення в процесі її соціалізації. Останніми роками в нашій державі значно збільшилась кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Воєнні дії на Сході країни та українська економічна криза спричинили зростання кількості таких дітей [7].

З 2006 р. в Україні проводиться державна реформа, яка покликана замінити державні форми влаштування дітей, які позбавлені батьківського піклування, на сімейні форми влаштування, до яких відносяться усиновлення, опіка (піклування), прийомні сім'ї (далі – ПС) та дитячі будинки сімейного типу (далі – ДБСТ). На кінець 2020 року на обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувало майже 70 тисяч.

У минулому році посиротіло 9634 дитини. При цьому в сім'ї громадян України протягом року було влаштовано 10 074 дитини (це опіка – 6929, ПС, ДБСТ – 1906, усиновлено українцями – 992, іноземцями – 247). Загалом сімейними формами виховання охоплено близько 64 тис. дітей, що становить 92,2% від загальної кількості таких дітей. Станом на 31.12.2020 р. в Україні функціонувало: 1235 дитячих будинків сімейного типу та 3172 прийомні сім'ї. При цьому важливо, що кількість прийомних сімей зменшується (у порівнянні з 2019 роком – на 174 сім'ї), а дитячих будинків – збільшується (у порівнянні з 2019 роком – на 82 сім'ї). Загальна кількість дітей, які виховуються в цих сім'ях, зростає. На кінець 2020 року загальна кількість дітей у ПС, ДБСТ становила 14 516, що, порівнюючи з 2019 роком, більше на 458 дітей [7]. Найчастіше всиновлюють дітей віком до 5-ти років. Непоодинокими є випадки, коли усиновлення скасовується. Найпоширеніша підстава для цього – коли між прийомними батьками і дитиною склалися стосунки, які роблять неможливим їхнє спільне проживання [8].

Отже, прийомна сім'я в Україні – явище вкрай рідкісне та вкрай актуальне, адже саме від її психологічного клімату та педагогічної обізнаності членів прийомної родини залежить успішність або неуспішність соціалізації прийомної дитини.

Метою нашої статті є визначення умов успішної соціалізації підлітків у середовищі прийомної сім'ї.

Останніми роками зростає кількість досліджень, в яких розглядаються проблемні аспекти влаштування та соціалізації дітей, які позбавлені батьківського піклування в прийомні сім'ї. Історичні аспекти сімейних форм виховання розглянуті в роботах М.В. Антокольської, Л.В. Бадя, Е.К. Бекова, Л.І. Беляєва, В.В. Белякова, М.Л. Горячева, Д.А. Леонова, К.В. Кузьміна, Е.Д. Максимова, М.О. Ошанина, профілактиці соціального сирітства та окремим аспектам соціального захисту присвячені роботи таких науковців, як Г.М. Бевз, А.Й. Капська, С.Т. Мещерякова, І.В. Пеша, І.М. Трубавіна, Н.М. Комарова, О.Ю. Рикун, Є.М. Рибінский, Л.Я. Оліференко, В.С. Мухіна, Е.И. Цимбал; соціалізацію дітей-сиріт, які виховуються поза родиною, в інтернатних закладах, досліджували Г.В. Сім'я, Н.Ф. Плясов, Г.І. Плясова. Низкою науковців (Н.Н. Авдеева, Л.С. Волинець, Л.Н. Галігузова, Я.О. Гошовський, Т.В. Гуськова, І.В. Дубровіна, М.І. Лісіна, С. Ю. Мещерякова, А.М. Прихожан, А.Г. Рузька, Є.О. Смірнова, Є.А. Стребелева, Н.М. Толстих) доведено, що умови життя і виховання в інтернатному закладі й відсутність дитячо-батьківських стосунків деструктивно впливають на особистісний розвиток дітей-сиріт. Особливості виховання дітей-сиріт висвітлено в працях Д. Віткаускайте, Л.М. Галігузова, Я.О. Гошовського; особливості формування особистості – у дослідженнях Л.В. Байбородової, В.В. Баранова, В.І. Брутман, І.В. Дубровіної, Н.П. Іванової, А.М. Прихожан, Н.Н. Толстих, процесу адаптації дітей-сиріт у прийомних сім'ях присвячено науковій праці Л.Н. Большакова, М.Ф. Тернівської, В.В. Барабанова, О.В. Заводілкіна, Е.І. Морозова, А.С. Співаковської, А.Б. Холмогорової. Соціалізацію дітей у прийомних сім'ях розглянуто в дослідженнях вітчизняних (Л.С. Волинець, І.Д. Зверевої, Г.М. Лактіонової, О.О. Яременко) та зарубіжних учених (А.І. Довгалевської, Н.К. Іванової, В.М. Ослон, А.Б. Холмогорової). Але, на жаль, ми не знайшли досліджень щодо соціалізації підлітків в умовах прийомної сім'ї.

Сім'я – це природне середовище дитини, де вплив батьків на її виховання і життя є домінуючим. У сім'ї беруть початок світогляд, морально-естетичні ідеали й смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири, тобто всі ті якості, які згодом становитимуть її особистісну сутність [3].

Діти повинні зростати в сім'ях рідних батьків, але, коли це неможливо, альтернативною біологічній родині може слугувати інша. Відповідно до законів України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального

захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.), постанов Кабінету Міністрів України Положення «Про прийомну сім'ю» № 564 від 26.04.2002 року та Положення «Про дитячий будинок сімейного типу» № 565 від 26.04.2002 року створюються нові соціальні інститути сімейного виховання дітей-сиріт – прийомна сім'я та дитячий будинок сімейного типу [4].

Сімейні форми влаштування забезпечують соціальний захист, захист майнових і житлових прав дитини, догляд, виховання, корекцію та компенсацію розвитку, вирішення медичних проблем, подолання психологічних травм, задоволення щоденних потреб дитини, яка залишилася без піклування батьків.

Для більш чіткого визначення поняття «прийомна сім'я» необхідно провести диференціацію понять «прийомна сім'я» та «дитячий будинок сімейного типу».

Прийомна сім'я – це сім'я, яка взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Дитячий будинок сімейного типу – це сім'я, яка взяла на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, ураховуючи рідних [4].

Малий груповий будинок – заклад соціального захисту, що призначений для тривалого (стаціонарного) проживання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі дітей з інвалідністю, та осіб з їх числа в умовах, наближених до сімейних. Метою діяльності малого групового будинку є забезпечення умов проживання для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі дітей з інвалідністю, та осіб з їх числа шляхом догляду та виховання в умовах, максимально наближених до сімейних, соціалізації та підготовки їх до самостійного життя, організації надання їм комплексу необхідних послуг, зокрема в громаді, сприяння поверненню дітей в біологічну сім'ю або влаштування в сімейні форми виховання [9].

Прийомні діти не мають батьків та інших родичів, які б могли турбуватися про них. Вони мають статус дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування. У таких випадках прийомна сім'я допомагає цим дітям збудувати повноцінну родину. Вони виховуються в прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання в професійно-технічних, вищих навчальних закладах I–IV рівня акредитації – до його закінчення, але не пізніше досягнення нею 23-річного віку [5].

Прийомні діти мають право підтримувати контакти з біологічними батьками та іншими родичами в тому разі, якщо таке спілкування не суперечить інтересам дитини і не заборонено рішенням суду. Форми стосунків прийомних дітей з біологічними батьками та іншими родичами визначаються органами опіки та піклування за погодженням прийомних батьків. Прийомні батьки-вихователі отримують від держави заробітну плату, набувають трудовий стаж і мають на кожную дитину щомісячну матеріальну допомогу. Контролем і супроводом прийомних сімей займаються Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Означене дозволяє констатувати: проблема влаштування дітей, які позбавлені батьківського піклування, в прийомні сім'ї з метою сприяння процесу їх соціалізації виступає пріоритетною в Україні. Соціалізація дитини в прийомній сім'ї є більш оптимальною, оскільки її структура максимально наближена до природної.

Особливістю прийомної сім'ї як альтернативної форми сімейного влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, є те, що:

– дитина, яка виховується у ПС, не втрачає статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, за нею залишаються всі пільги, передбачені законодавством для таких категорій дітей;

– кандидати в прийомні батьки обов'язково проходять курс підготовки, розрахований на осмислення батьками проблем, пов'язаних із приходом у сім'ю нового вихованця, опанування соціального статусу – вихователя прийомної дитини;

– прийомні батьки у вирішенні проблем прийомної дитини співпрацюють із соціальним працівником, який здійснює соціальний супровід ПС. Соціальний працівник виступає посередником між ПС та державними структурами, які опікуються проблемами дітей;

– утримання прийомної дитини в сім'ї фінансується державою, одному із прийомних батьків виплачується грошове забезпечення;

– сім'я отримує статус «прийомної» на підставі рішення місцевого органу виконавчої влади; між прийомними батьками й органом, який приймає рішення про створення ПС, укладається договір про влаштування дітей до ПС на виховання та спільне проживання, який визначає права і обов'язки обох сторін [6].

Прийомна сім'я має розв'язувати комплекс завдань: створення сприятливих умов, які сприяють формуванню особистості в рамках вікової норми; залучення дитини до культурних і духовно-моральних цінностей як основи формування особистості й підготовки її до майбутньої самостійної діяльності; зниження й усунення «стресу нового способу життя»; налагодження спілкування з прийомною дитиною як підстава для всієї корекційно-педагогічної роботи [4].

Значна відмінність прийомної та біологічної сім'ї пов'язана з поділом біологічного і соціального батьківства. Біологічним батьком людина стає в момент народження дитини. Але тільки завдяки догляду за нею, постійній участі в дитячому житті людина засвоює соціальну роль батька. Феномен соціального батьківства виникає тоді, коли батьки, що не пов'язані з дитиною біологічними узами, реалізують відносно неї функцію батьківства в повній мірі. Саме на соціальному батьківстві базуються всі форми взаємодії в прийомній сім'ї.

Функціонування прийомної сім'ї спрямоване на поліпшення якості соціалізації дітей, передбачає заходи їх реабілітації: соціальної, педагогічної, медичної, психологічної. До прийомної сім'ї зазвичай потрапляють діти, які не отримують належного виховання в батьківській родині. Прийомна сім'я стає свого роду «швидкою допомогою», основна мета якої – своєчасно підтримати і захистити дитину в кризовій ситуації.

Однак і біологічні батьки продовжують впливати на прийомну дитину. Їхній образ найчастіше ідеалізується. Неадекватно завищені уявлення соціального сироти про батьків виконують захисну функцію, компенсують негативні спогади про життя в колишній сім'ї, але, на жаль, не сприяють зниженню хворобливості для дитини теми сім'ї. Негативний вплив ідеалізації образу батьків полягає в тому, що у своїй поведінці дитина орієнтується на ту поведінку й цінності, які демонстрували її батьки, а вони, як правило, негативні.

Прийомна сім'я не тільки дає можливість ізолювати дитину від несприятливих умов, але і своїм прикладом коригує деформований світогляд дитини, пропонуючи суспільно схвалювальну поведінку [3].

Ризики соціалізації дитини в прийомній сім'ї зумовлені наявністю специфічних труднощів різного характеру: емоційних, психологічних, педагогічних. Емоційні труднощі дитини полягають у тому, що набуття нової сім'ї супроводжується переживанням радості й тривоги одночасно. Психологічні проблеми пов'язані з несумісністю темпераментів, рис характеру, звичок, з проблемами пам'яті, нерозвиненістю уяви, вузькістю кругозору і знань про навколишній світ, відставанням дитини в інтелектуальній сфері. Педагогічні труднощі визначаються особливостями виховної діяльності батьків-вихователів.

Детальний аналіз поняття «соціалізація» дозволяє зазначити, що в контексті діяльності прийомна сім'я виконує функцію ресоціалізації, тобто відновлення втрачених

дитиною цінностей, норм, установок, зразків поведінки. Вихованці сучасних прийомних сімей – це діти, які вже мають значний соціальний досвід. Але здебільшого цей досвід зовсім не відповідає вимогам суспільства або родини як соціальної групи.

Отже, перед прийомними батьками стоїть завдання не тільки відновити втрачене дитиною, а й забезпечити такі умови її розвитку, які будуть сприяти засвоєнню дитиною загальноприйнятих норм поведінки.

Усвідомлюючи вищезазначене, необхідно враховувати проблеми та труднощі, які можуть виникнути в дитини на різних вікових етапах в умовах нового соціального середовища:

- наявність досвіду та тривалості проживання в біологічній сім'ї;
- термін перебування в державній установі;
- вік дитини під час приміщення її в нову сім'ю;
- вид прийомної сім'ї, в якій знаходиться дитина;
- наявність біологічних дітей у сім'ї та співвідношення їх з віком прийомної дитини;
- рівень підготовленості батьків до виконання нової ролі;
- вибір форм і методів виховання дітей у сім'ї [1].

Отже, факт створення прийомної родини не можна розглядати як однозначно успішний. У процесі виховання виникає безліч труднощів, частина з яких носить специфічний характер. Непоодинокими є випадки, коли прийомна сім'я припиняє своє існування і дітей повертають до державних закладів. Соціалізація дитини в прийомній сім'ї багато в чому залежить від якості роботи соціальних служб. Проблеми соціалізації дитини перетинаються з проблемами супроводу (правового, психолого-педагогічного, медичного і т.д.) прийомної сім'ї. До існуючих проблем супроводу соціалізації дітей у прийомних сім'ях можна віднести:

1. Відсутність теоретичного осмислення й опису в педагогічній науці основних особливостей соціалізації дітей у прийомних і патронатних сім'ях;

2. Відсутність фахівців, які володіють відновлювальними технологіями, які могли би працювати з біологічними сім'ями, оперативно допомагати знаходити втрачену соціальну рівновагу, розробляти систему роботи щодо попередження соціального сирітства;

3. Відсутність фахівців для організації психолого-педагогічного супроводу прийомних сімей, координації допомоги прийомній сім'ї та соціальному сироті з боку правознавців, лікарів, психологів і педагогів;

4. Віддаленість сільських територій від центру, що створює певні труднощі під час організації педагогічного супроводу сімей;

5. Відсутність психолого-педагогічної готовності прийомних батьків до реалізації функції вихователя соціального сироти [2].

Саме тому вагомим кроком у розвитку інституту прийомної сім'ї є організація курсів підготовки осіб, які бажають взяти на виховання у свою сім'ю дитину, яка залишилася без піклування батьків. Важливим є також розроблення нових форм життєдіяльності підлітків, які з різних причин не потрапили в прийомну сім'ю.

Список використаної літератури

1. Басова В.М., Захарова Ж.А. Формирование социально-педагогической компетентности у приемных родителей (усыновителей) : учебно-методическое пособие. Кострома, 2003. 103 с.
2. Захарова Ж.А., Осипова И.И. Особенности социализации детей-сирот и детей группы риска по социальному сиротству : учебно-методическое пособие. Кострома, 2005. 189 с.

3. Пеша І.Б. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) ; Український ін.-т досліджень. Інститут дитинства. Київ : Логос, 2000. 86 с.
4. Трубавіна І.М. Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу (методичні матеріали). Київ, 2002. 92 с.
5. Прийомна сім'я : методика створення і соціального супроводу : науково-методичний посібник / Г.М. Бевз та ін. Київ : Центр стратегічної підтримки, 2003. 92 с.
6. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1556/>
7. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20075.html?PrintVersion>
8. URL: https://24tv.ua/skilki_ditey_v_ukrayini_je_sirotami_statistika_usinovlennya_n1160645
9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2018-%D0%BF#Text>

SOCIALIZATION OF ADOLESCENTS IN THE FOSTER FAMILY

Vira Syniakova

*G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
2, Pankivska str., Kyiv, Ukraine, 01033
e-mail: vsinyakova@ukr.net*

The purpose of the article is a theoretical analysis of the concept of “foster family” and determine the basic conditions for successful socialization in its environment. The article analyzes the concept of “foster family” and provides relevant statistics on its creation in the modern socio-economic space of our state. The works of leading scientists who studied the concept of a foster family and considered its impact on the child’s personality are considered. In order to define the concept of “foster family” more clearly, the concepts of foster family and family-type orphanage have been differentiated. The peculiarities of a foster family as an alternative form of family placement of children left without parental care are identified. The set of tasks of the foster family is indicated: creation of favorable conditions that promote the formation of personality within the age norm; involvement of the child in cultural and spiritual and moral values as a basis for the formation of personality and preparation for future independent activities, reducing and eliminating the “stress of a new way of life”; establishing communication with the foster child as a basis for all correctional and pedagogical work.

Realizing the importance of the foster family in the socialization of the child, the article identifies the problems and difficulties that may arise in a child at different ages, when he gets into new conditions: the presence of experience and duration of living in a biological family; term of stay in a state institution; the age of the child when placing him in a new family; the type of foster family in which the child is; the presence of biological children in the family and their relationship with the age of the adopted child, the level of preparedness of parents to perform a new role; choice of forms and methods of raising children in the family. Thus, the fact of creating a foster family cannot be considered as unequivocally successful. In the process of education there are many difficulties that can be overcome if the process of psychological and pedagogical support of these families is optimized.

Key words: foster family, family-type orphanage, small group house, surrogacy socialization, psychological and pedagogical support.